

S Z E M L E

CSALÓKA KÉPEK SZÁRNYÁN

Orbán Ottó: A TEREMTÉS NAPJA, Magvető Könyvkiadó,

Budapest, 1963

Minden sorsból föltárhatók azok az élménygócok, megrázkódtató átélések, vérsejtekbe és idegrostokba vájó pillanatok, melyek az élet legkülönbözőbb, egymástól legmesszebb eső szakaszaiban fékevesztett és fedhetetlen manókként újra meg újra fölillantják acsarkodó képüket, körtáncukkal ismételten leigázzák és az örület felé űzik az embert, halálát akarják, de ő a mindig kilombosodó fák erejével szembeszegül, s küzdelmének értelmét a távoli, éppen csak derengő emberré válás reménye adja meg. Minél inkább érzi valaki, hogy élete ezernyi korlát miatt a vágyálmonkon innen patakszik, annál inkább harcba kényszerül a vér hitével.

A kötél, a sínek, a mérgek a test végső megfáradását jelzik.

Orbán Ottó egész életre szóló nagy élménye a háború, a sárrágtá testek, a lángok vad tánca, a vas kínjai. Aki pedig a halál döbbenetes közelségéből indul az élet felé, hatványozottan tudja, csak úgy válhat úrrá az enyészeten, az önmagát harapdosó ember gyalázatán és minden mocskán, ha az élő anyag törvényeinek spontaneitásával és kirobbanó egyszerűségével falja hétköznapjait. De az évezredekken át óriásivá nőtt kezek, melyek ugyancsak évezredekken át bizonyos szempontból egyre aljasabbakká és szutykosabbakká is váltak, könnyörtelenül visszalökik ketrécébe a napnak, a szélnek, a fáknak életére vágyó, számtalan régi vagy újonnan született komplexustól terhes individuumot. A versírás útvesztője a menekülés egyedüli lehetőségévé válik.

Élek. Egyetlen forró szó a csendben,
egyetlen porszem, mely beszélni kezd,
hogy elmondja magát a lehetetlent,
az izzó kertet, izzó székeket
és minden lépés külön a halálig,

míg elszenesedik számban a nyelv,
mert nem hiszem a megváltás csodáit,
s nincs számomra emberi kegyelem.

(*Ars poetica*)

A bomlás útján mérgeket gyűjtő és jegyző „hitetlen” ember lázrózsás arcának fénye ez, de mégis fölemelőbb és tisztább, mint a kórusba verődött hívők egyhangú mormolása a világ valahány egyházában. Ez a „hitetlenség” lerombolja az ész épületeit, egészen a horizontokig, csakhogy szabad teret nyisson az új tartalmaknak, a lehetetlennek is. Ereje, súlya éppen abban van, hogy a rombolás az „emberi kegyelemnek” és a „megváltás csodáinak” túloldalán, azokkal szöges ellentétben a megostorozott költők meg-megújuló szent bizalmát sejteti, annak a reményét, hogy a sikeres mindent elmondás tehermentesít, föloldoz és kárpótol mindazokért a diszharmonikus, embertől „idegen” életjelenségekért, amelyek tulajdonképpen az alkotás kényszerének első számú felidézői. Vég nélküli vívódás kezdődik a szavakért.

Orbán Ottónak sikerül megteremtenie az olvasóban azt az illúziót, hogy versei egy rajta eluralkodó, beláthatatlan sugarú, meghatározott alapszínezetű hangulatkörnek a lecsapódásai. Olyan varázslóval állunk szemben, aki gyakran egészen a vadul csapongó képek mögött áll, és nem mondja ki „nyíltan” gondolati-érzelmi tartalmait. Költeményeiben a merészen társított szavak tömény zuhataga teljesen lefordíthatatlanul él és gondolkodtat el. A lehetetlen kifejezésének ilyen irányú kutatása azonban az eltévelyedés, a vakvágányra futás veszélyét is magában hordja. Orbán a szabad versnek majdnem prózába áthajló válfaját teremti meg (*Áttörés, Éhség, A nagy síkság* stb.). A bizarr képek vég nélküli áramlása magával ragad, fölkapar, eszméletre pofoz, de a több oldalas szóvihar után a teljesség hiánya nyilvánvalóvá válik. A megfoghatatlan rögzítésének vágya túlnőtt a költő kifejezőképességén, nyelvhajlító erején, sőt magán az élményen is, és erről a versek szervezetében túltengő, fedezet nélkül elcsattogó képletek tanúskodnak leginkább.

Az igazi Orbánt a kötet más tájain fedezhetjük föl, legjobban mindenesetre *A teremtés napjában*:

...

hogy élni, élni, mindenén túl, mindenáron,
a gyönyörűség embertelen évszakában,
nedvek, fények, ágak közt, innen a halálon
s túl a megőrült napokon, a néma nyárban,
örömben, az ember egyetlen életében,
a teljes csókban, az ételek ízében,

hogy élni, mert nincs nagyobb válaszom a létre,
mint a létezés vadállati ösztöne,
mert nincs az észnek oly virága, mely egy mosollyal
[felérne,

...

Fájdalmasan szép ez a pátosz, ha ismerjük gyökereit. Csak olyan ember szólhat így, aki nem azért fog írshoz, hogy bárgyú vállveregetésért édes szörpöket kotyvasszon mézeskalácsot majszólo embereknek, hanem mert odataszítja a muszáj. Fenti verséből a költő kivételes fölzizását érezzük. Hisz Orbán, miután az idézett sorokban rádöbben, hogy csak a létezés vadállati ösztöne az igaz, a mindent betöltő, egy kicsit önmaga virágaival is szembefordul. A vers, bármennyire sikerüljön is, árnyék, töredék, holdfény marad számára. Mosollyal dobna máglyára valahányat, ha valóban úgy tudná élni az életet, ahogy a versben éli. De a legkülönfélébb gátlások rettentően megszelídítik, elfojtják és gyámoltalanná fokozzák le a vadállati ösztönt. Ezért tér vissza a költő, akarva-akaratlan, mindig a vershez, ahol meglazíthatja láncait, kivetheti magából az embernek és önmagának rákos daganatait.

Orbán Ottó költészetén itt-ott József Attila meghalványult arca dereng át. Mégis érdemes megismernedni vele. Régen túljutott a verselők rágcálásain.

(U. Cs.)

„A MOGORVA EMBEREK CSODÁLKOZTAK...”

Tolnai Ottó: HOMORÚ VERSEK, Forum, 1963

Illyés Gyula újabb Petőfi-könyvében olvasom: „Egy költő lelkületét — a legszókimondóbbét is — a versnek abban a részében lehet legkönnyebben rajta kapni, amelynek látszólag legkevesebb, szinte csak magyarázó, csak külső köze van a lényeghez. A hasonlatokban, a legszabadabban választható, tehát a lélek legrejtettebb hajlamait leleplező anyagban: a költői képekben.” Újra átfutom ezt a gondolatot, Tolnai Ottó verssorai jutnak eszembe. A *Homorú verseket* izlelgetem.

Nem kell meglepődni. Nem akarom egymás mellé állítani a költőket. Lehetetlen is ez. Itt, azt hiszem, sántítana minden párhuzam. De az Illyés-idézet nemcsak Petőfire vonatkozik. Általánosabb érvényű megállapítás. És ha most Tolnainak nem is a „lelkületét” keresem, segítségül hívom ezt a gondolatot a *Homorú versek* lényegének megközelítésére.

Lehet, hogy meg is ró ezért valaki, minek ide segítség, mondhatja, s ez talán jogos megjegyzés lenne,

de mégis: ha kínálkozik a segítség, miért utasítanánk vissza. Különösen, ha még megbízhatónak is ígérkezik.

És ha óvatos, körültekintő az ember, az talán mégsem számít hibájának. Millió példa bizonyíthatja, hogy a fiatal költők könyveinek bemutatásakor az új hang, az új mondanivaló, egyszóval az új költői mód-szerek elemzésekor téves értékelések születtek. (Elég, ha csak Németh Lászlónak a József Attila *Nincsen anyám, se apám* című könyvéről írt ismertetését említjük.)

Tolnai Ottó költészetét a képekkel legkönnyebb megközelíteni, úgy érzem, versei itt a leghozzáférhetőbbek, itt a kulcs, amellyel bejuthatunk világába, és amely föltárhatja további értékeit is.

az ablakkeretbe fagyott ólomkontúros
déliab aranykacsát
püspökfalatjuktól zsírozózátk
szárnyukat

— — — — —
az auyaölü apály
deres sirályai sikítózva
lecsapnak
torokuk melegét hozzák
a didergő kis halaknak

— — — — —
jégvirág szirmokat simogatnak ujjaid
zümmögve
szöknek ki a méztolvaj
darazsak

(Mozart biliárdasztalára)

nem is tudnék mást csinálni mint
az ablakok rousseau-s jégvirágait
tanulmányozni

(Benes József festménye)

Tizenkét vers van ebben a hatvanoldalas könyvben; a fenti négy idézetben előfordul a *jégvirág*, az *ablakkeretbe fagyott délibáb*, a *deres sirály* meg itt vannak a *didergő kis halak*. Ijesztően könnyű volna levonni a kínálkozó következtetést, de túl olcsó, veszélyesen semmitmondó lenne, és a szóban forgó költészetéről vajmi keveset árulna el. Maradjunk inkább az idézeteknél, próbáljuk meg, ami nem kevésbé veszélyes: így, kiszakítva a versekből, egészítsék, keréksék ki maguk a sorok azt, ami még körvonalaliban is csak sejthető:

„Két üveg beföttet leengedtem és éjszaka nem bírok elaludni” — „a kormos belü fűzfák meggyszín haját a farüh letúrta” — „nyakunkra tekeredtek a slágerek” — „lassan hólyagot tör a cipóm” — „a spirituszfőző zöld lángja két konzerv fél kenyér

joghurt a porcelán farkast kelletténél tovább találta nyújtani a gölöncsér” — „egyedül a görögdinnye íze biztat ha nem tejre ettem volna elkerülhettem volna a hasmenést” — „meg rengeteget ezek összeszáradt a gyomrom mint egy dohányzacskó”

(Szándékosan írtam így egymás után az idézett sorokat: a megszokott rimek, a megszokott versszakok, a megszokott szerkezetű képek nélkül, sőt azok ellenére is kiérződik belőlük a költészet. Szokatlan persze, hiszen akinek nincs érzéke az efféle költészethez, jogosan kérdezheti: mi közöm nekem és a költészetnek ahhoz, hogy a szerző tudott-e aludni a két beíott miatt, vagy hogy tejre ette-e a görögdinnyét vagy sem? Am akiben egyáltalán felmerülnek ezek a kérdések, annak nyilván nem sok érzéke lehet a mai költészetéhez.)

Úgy érzem, a fenti néhány idézet elég alapot ad a *Homorú versek* jellemzésére. Nem szeretnék túllóni a célon, tudom, hogy elsősorban a versekről kellene beszélnem, de az eddigi, egyáltalán nem egyedülálló és nem is mindig joakarató félreértések miatt el kell még mondanom a következőket: a *Homorú verseket* annak a nemzedéknek egyik tagja írta, amely még emlékszik a háborúra, de már eleget élt békében is ahhoz, hogy kitartóan, rendszeresen tanuljon az iskolában és azon kívül is. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy végső fokon ez a tényező határozza meg e nemzedék képviselőinek világnézetét, állásfoglalását és kifejezés módját.

Ebben a hihetetlenül gyorsan változó, rendkívül sok belső ellentmondást kiváltó és feloldó korban egyszerűen nem kényszerülhet négy zárt fal közé az ember. Mégis ebben a mozgalmas korban hányszor állunk értelmetlenül a jelenségek és ellentétek előtt?

Akit a közhellyé szürkült nagy szavak, pontosabban: az általánosságok megnyugtathatnak, elringathatnak, az sosem fogja megérteni, hogy miért tanulmányozza a költő az ablakok jégvirágait, miért látja kormos belüeknek a fűzfákat, miért keveri a versbe a spirítuszfőzöt és joghurtot, az sosem foghatja fel az alábbi képsor értelmét, de azt sem, mi szükség van rá egyáltalán:

lassan elpárolog a tenger
tovább a sóbuckák közé
fürjük magunkat
sütősebb a sósivatag
ha halhoz csillaghoz nyúlsz
puhán sóvá omlanak
sóval telítődnek
a díszes lányamforák
lombos fehér virággá marja
tüdejüket a só
beleik lassan beomlanak
szívük kifakul
és azután egy nagy dobbanásra

szétporlad
szeretem őket
akár a tehenek
sorba habzsolom őket
hajótörött a tengert

(Ikarosz-torzó)

Nem tudom megmagyarázni, miért, de most az jutott eszembe: hiteles-e ez a költészet? Fontos-e egyáltalán erre a kérdésre válaszolni? És valójában mit is jelent a hitelesség?

Igenlés vagy tagadás helyett: amit elmond, s ahogy levetíti, azt én sem tudnám adekvátábban szavakba önteni. Önmagát fejezi ki, és a vers, amelyet ennek eredményeként kapunk, nekem sem idegen.

Nem akartam dicsérni. Különben is ez a könyv, ez a költészet tiltakozás a dicséret ellen. Más szóval: szakítás. Szófüzése, képszerűsítése, ritmusa, gondolatmenete legtöbbször szándékosan elüt a tradícionálistól. Mindig úgy képzeltem el, ez az egyetlen lehető mód arra, hogy e fiatal költő rátaláljon fejlődésének útjára. Elszakadni a hagyomány mankóitól, örökbe hagyott elemeitől, de úgy, hogy mégis versbe forrjanak a szavak — erre nem képes minden kezdő költő, s nem is biztos, hogy mindegyikből költő válik.

De Tolnai indulása biztató. A *Homorú versek* megteremtették azt a várakozással teli, türelmetlen feszültséget, amely olvasót, költőt egyaránt elkötelez. Tizenkét verstől semmiképp sem lehet többet kívánni.

A könyvismertetések ki szokták emelni a szép és a kivetnivaló sorokat. Szándékosan mondtam le róla, noha a teoretikusok elég elemeznivalót találhatnak Tolnai képeiben és más verselemeiben. Még csak ennyit: naiv, elemi, hatalmas élni akarás, minőségileg új és teljességre törekvő élet- és élvezetigény jelentkezik itt spontánul, robban és lobban, hogy aztán millió korlátról visszaverődve zuhanjon sokszor az értelmetlenségbe.

(bn)

KÉT HATÁR ELŐTT

Nyerges András: *EMBERI HITBEN*. Versek. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1963

Tisztaság s a vele járó erő, becsület s a hiábavalóság tudatköréből kikerült változások — emberi és csodálatos átváltozások — pontos óraműveként, a már végső, „megharcolt harc” helyett csak egy kijelölt érzés melengeti párájában és buzogtatja ezt az elszánt életet, minden költői felelősségvállalás nél-

kül, mert az önmagukban kiépült dolgok jelentősége minden-irányú kapcsolatai árán, megszülte a soha nem nyugvó részletek helyett természetes arányai egészét. Az ebből az érzésből eredő emocionális alap-tények (tisztá pózként ható), intellektuális kisugár-zások a túlfeszített, éppenséggel gátolt fémjelzések eredményei, amelyek egy sajátos világ belső oltó-dását igyekeznek jelképezni. Tehát az érés folyamata elindult, első fázisa nem harc, de a véletlennel páro-sult felismerések komplexe: a világ potenciális hely-zetképéből adódó egyetlen lehető út — a költő nehéz kalandok árán belátja az ismeretlen bonyolult rend-szerét; bolygásaiból, tevélységeiből a költemény nem kiút, csak meghatározott pillanatok rendszeres, pe-dáns regisztrálása; zászlaja a fölkészültség.

Ha szemléljük ezt az excentrikus létet, belőle a rend szava szól hozzánk, ahol két határ érvényesül: az adott (reális), a minden valószínűség szerint meg-levő s a nem létező (irreális), amely biztosan fennáll:

Nyarak tárulkoznak
 egek egekbe nyílnak
 madarak mélységbe szédülnek
 madarak magasság örvényébe buknak

Ez az izmos ötvözet minden különálló fogalomra asszociál; az idézett részlet leállított belső dinamiká-val a nélkülözhetetlenség határait sejteti: örvénylő magasság — örvénylő mélység — tehát fel is út, le is út; tessék, válasszuk ki a számunkra elfogadhatóvá lett feltételek közül az elkápráztatót, a gyönyörűség fénydús élményét, vagy a sötéten viharzó kozmikus paysage-t.

(Könyveket bújtam át éjszakánként az ab-bahagyás feltárásáért, és kerestem a megfog-ható öröklétet, a legalábbis elérhető, néhai professzorom pokoli ötlete nyomán; ám vannak pillanatok, amikor is a végső energia éppoly hiábavalónak tűnik fel, akár a meg-fontolatlan rögtönzés; itt csak egyetlenegy mód szabályoz bennünket, az én elmulaszt-hatatlan szempontja. A költészet a számtalan lehetőség variálása és kutatása.)

Tovább:

nincs vége soha a kéknek
 nincs vége soha e mennyei kútnak
 nyugalmaikat kizengik most a fák
 vállukon megremeg a világ

És legvégül:

tartsd a tenyered
 amit láttunk neked adom mint egy karéj kenyeret
 (Július)

Nyerges megbánja a dolgoknak és tárgyakkal ezt a játékát, és továbbadja, anélkül hogy lehetőséget nyitna a félreértésre. Mintha az egész könyv ennek a versnek a jegyében íródott volna: szó szerint fogni föl mindent.

A szerelem, akár egy kérdőív, amelyet ki kell tölteni — pontosan kimondott élmény, őszinteség, szín —, és akkor megjelenik előttünk a fáradt portré, nem mint anyag, inkább mint szükség és a meglepődött ember ösztönösséggé alakuló védekezése:

Annyiszor zokogtál:
magány, magány, magány. És hova lett?

(*Magányügy 6*)

De mégis következetes:

hogy bőröm alatt zúg a csont
csikorgó, torz harmónia —
ha veled is megalkuszom,
nem leszek isten egyfia

(*Rézhegedű*)

A mindennapok torzulása —, amikor az embernek nincs mihez kezdenie — elveti a szépséget, a groteszk cseréjére fajul, hogy tömörségében bizonyítsa önmagát, mint láng a parazsat. Izzik és távolodik, visszatér, piciny, játékos szellő, tréfásan dörmög, követeli az életét. Kedves és megkapó, fürdik a patakban ott is, ahol a sivatag végeláthatatlan. Nem álmodik, csupán imitál: mégsem szárazra dobott hal, amely vízre vágyik és éltető mérget harapdál. (Mon-tázs cikl.)

Mégis: ha rossz helyen nyitjuk ki a könyvet (mondhatnám így is: a közvetlenségnek ezt a könyvét), kissé megátalkodunk. Megtagadjuk bizalmunkat? Szó sem lehet erről. De szeretnénk a költőhöz szólni ugyanazzal a bizalommal, mint ő teszi: ne! Sírásnak, siránkozásnak nincs helye, mi bátrak vagyunk („Hányszor kell még magadban megtagadnod / azt, ki ütni, ordítani szeretne”), nem vigasztalódunk, hanem dühünket csiklandjuk, és nem biztathatjuk magunkat („kiálts, üvölts, nincs jogod / belehalni a némaságba” — *Pörlekedés*), az érc hangján konstatálunk, zúzunk, vagy emelünk.

(B. I.)